

ДЕЩО ПРО ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ СТВОРЕННЯ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ

Створення Пересопницького Євангелія збігається з часом проникнення в українські землі ренесансних впливів. Щоправда, сам матеріал і письмо євангелія відображали ще середньовічні традиції: рукопис на пергаменті й пізній устав у XVI ст. були радше анахронізмом, даниною давнині¹. Давні візантійські традиції помітні в мініатюрах Пересопницького Євангелія, однак орнамент уже типово ренесансний. Та найбільше ідеї XVI ст. відображає сам зміст рукопису — переклад „из языка блъгарскаго на мову рускую для лепшого вырозумленя люду христiанского посполитого“ та авторські коментарі. Називаючи себе „багатоґрішний, слуга або раб Божий“, автор сміливо дає коментар до тексту, висловлює своє ставлення.

Сам факт перекладу Святого Письма народною мовою тісно пов'язаний з реаліями XVI ст., а саме з Реформацією. Біблію перекладено німецькою (Мартін Лютер), англійською, французькою мовами. Ще 1489 р. з'явився чеський переклад Святого Письма. Робилося це в рамках основної ідеї Реформації — максимального усунення посередників між людиною і Богом. Малозрозуміла латина, подібно як і церковнослов'янська, робила постані священнослужителя вкрай необхідною для спілкування людини з Богом та посилювала роль Церкви. Переклад простою мовою давав віруючому можливість самому читати духовну літературу й пізнавати Бога. Крім того, в XVI ст. і в Католицькій, і в Православній церквах духовенство було здебільшого малоосвіченим: нерідко священники настільки погано знали латину чи церковнослов'янську, що не могли відслужити службу, дотримуючись усіх канонів. Тому навіть провідні ідеологи православ'я підтримували ідею перекладу принаймні Євангелія зрозумілою народною мовою. Так, Іван Вишенський писав: „Ти ж, простий, неписемний і покірливий Русине, простого і нехитрого Євангелія ся міцно тримай, в нім же живіт вічний тобі сокровенно естъ“².

У XVI ст. реформаційні ідеї поширюються в Польському королівстві та Великому князівстві Литовському, під владою яких перебували тоді українські землі. Перша книга польською мовою вийшла в Кракові в друкарні Флоріана Унґлера 1513 р. під назвою „Raj duszny“. 1547 р. в Кеніґсберзі надрукована перша книга литовською мовою — „Catechismusa prasty szadej...“ протестанта Мартіна Мажвідаса. 1562 р. у Несвізькій друкарні вийшов польський переклад Катехизису, який зробив кальвініст Симон Будний (він же переклав польською мовою Біблію).

Пересопницьке Євангеліє є спробою перекладу Четвероєвангелія з книжної церковнослов'янської на „просту“ народну мову за чеським (навіть назви розділів тут подано за чеською Біблією 1506 р.) та польським зразками. Думки вчених про місце роботи над цим Євангелієм різняться. У передмові до тексту сказано, що переклад розпочато 15 серпня 1556 р. „в двоци монастирі жеславському“. Спершу „двоци“ прочитали як „дівоци“, тобто в жіночому жеславському (заславському) монастирі (нині м. Заслав — Ізяслав Хмельницької обл.). Проте Олександр Грузинський віднайшов акт про передачу у володіння монастирю Святої Трійці, заснованому княгинєю Заславською, села Дворець (нині Ізяславського р-ну), відтак монастир міг називатися Дворецьким („двоци монастир“). Місцем початку роботи над Пересопницьким Євангелієм названо монастир у волинському селі Двірці (нині Сарненського р-ну Рівненської обл.)³, а в 6-му т. Енциклопедії українознавства Двірці розміщено вже на Львівщині⁴. Є твердження, що мініатюри і текст були виготовлені не у володіннях замовника, а, приміром, у Самборі⁵. Вирішення питання, як видається, залежить від результатів мовознавчих досліджень, а саме відповіді на питання: які риси переважають у мові рукопису — південноволинські чи західнобойківські? Адже очевидно, що на переписувача

Загальний вигляд рукописного Пересопницького Євангелія.
1556–1561 рр.

¹ Точніше видозмінений устав з надрядковими літерами та наголосами, характерними для півуставу (Пограничний В. До проблеми вивчення Пересопницького Євангелія // Скоп Л. А. Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія — Федуско, маляр зі Самбора.— Дрогобич, 2011.— С. 60).

² Цит. за: Цирліна М. Пересопницьке Євангеліє: книга, яка сама розповідає свою історію // Живе джерело.— Донецьк.— № 11.— //www.ortodox.donbass.com/text/cirlina_evang.htm

³ Радянська енциклопедія історії України.— К., 1971.— Т. 3.— С. 346.

⁴ Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні.— Львів, 1996.— Т. 6.— С. 2014.

⁵ Скоп Л. А. Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія...— С. 50.

впливала мова оточення, в якому він працював. Достеменно відомо, що переписування Пересопницького Євангелія завершено 29 серпня 1561 р. у монастирі Пречистої Богородиці в Пересопниці (нині — село Рівненського р-ну Рівненської обл.). Стародавнє місто Пересопниця розташовувалося на березі річок Стубли й Горині. Спочатку це була фортеця, оточена стінами та оборонним земляним валом — „перespoю“. З XII ст. Пересопниця стала центром удільного князівства у т. зв. Погоринні: тут князували сини Юрія Довгорукого Гліб і Андрій, Ізяслав Мстиславич, Василько і Данило Романовичі. У другій половині XIII ст. місто занепадає і до другої половини XVI ст. остаточно перетворюється на село.

Появою книги опікувались волинські князі: Анастасія Юрївна Заславська (Гольшанська-Дубровицька), її зять і донька — Іван Федорович Чарторийський та Ганна Кузьмівна Чарторийська (Заславська). Про княгиню А. Заславську відомо з післямови до Пересопницького Євангелія. Вона була донькою дубровицького князя Юрія Івановича Гольшанського, близько 1529 р. вийшла заміж за князя Кузьму Івановича Заславського, від якого народила двох дітей — Януша і Ганну⁶. Після смерті чоловіка 1556 р. прийняла чернечий постриг у заснованому нею ж заславському Свято-троїцькому монастирі під ім'ям Параскеви і стала тут ігуменею. Померла княгиня 1561 р. Припускають, що на мініятурі Пересопницького Євангелія „Євангеліст Іоанн“ є її портретне зображення⁷.

Зять княгині Анастасії князь Іван Федорович Чарторийський походив з молодшої (клеванської) гілки князів Чарторийських. 19 червня 1547 р. він поділив із братом Олександром володіння батька — князя клеванського і чарторийського Федора Михайловича (помер 1542 р.) — і отримав Клеванське князівство (у тому числі й Пересопницю)⁷. Тоді ж одружився з Ганною Кузьмівною Заславською (померла 1582 р.)⁸, з якою мав синів Івана та Юрія, доньок Анну, Олену та Катерину. Помер у 1567 р.

Очевидно, що хвороба і згодом смерть замовниці — княгині А. Заславської — призупинили роботу над Євангелієм. Про це свідчить і зміна почерку на 155-му аркуші, і сам тривалий час написання цього рукопису. Новим замовником виступив князь І. Чарторийський, котрий переписав написання книги у свої володіння, до монастиря у Пересопниці, де її було закінчено.

З тексту відоме ім'я переписувача, ним став син протопопа Михайло Василевич із Сянока. Про себе він писав, що приступив до роботи, „сподіваючись на те слово Тобі Владики і Христа мого, а не по моїй розумності“. Більшість дослідників, починаючи від Павла Житецького, визнає Михайла Василевича основним переписувачем, перекладачем і, можливо, ілюмінатором рукопису⁹. Стосовно

останнього, то нещодавно з'явилася праця художника і дослідника Лева Скопа, який вважає автором мініятур Пересопницького Євангелія видатного іконописця другої половини XVI ст. Федуска зі Самбора¹⁰.

Переписувачами зазвичай були ченці або інші духовні особи, котрі мали задовільні знання і навички до книгописання, а водночас завзяття і час для такого копіткого заняття. Вони були і перекладачами, і часом авторами тексту. В той час книги переписувалися в обладнаних скрипторіях при монастирях. Монастирський статут наказував разом із переписуванням обов'язкове регулярне читання Псалтиря. У передмові і післямові до Пересопницького Євангелія — молитовне звернення до Христа. Автор називає себе „багатоґрішний слуга, або раб Божий“, але сміливо дає коментар до тексту, що перекладається, висловлює своє ставлення. У докладних авторських коментарях, викладі правил читання й історії створення тексту — вплив західної книгописної школи.

Відмінність почерків, якими написаний текст Пересопницького Євангелія, свідчить про те, що його писало кілька осіб¹¹. У рукописі згадується ім'я „ченця Григорія, архимандрита Пересопницького“, за сприяння якого зроблено переклад. Чи був архимандрит Григорій перекладачем, чи тільки керував роботою над книгою — текст про це не повідомляє. Його роль у створенні книги залишається нез'ясованою: чимало дослідників визнають Григорія повноправним спів-автором рукопису¹², але їхні опоненти вказують на брак прямих доказів і вважають згадку про нього в тексті даниною старшому монастиря, де завершувалось переписування Євангелія¹³. У такому разі мусимо визнати співтворцями Пере-

Сторінка Пересопницького Євангелія. Арк. 291

⁶ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти.— Біла Церква, 2006.— С. 517, 609.

* Таке припущення висловили автори телевізійного фільму „Рукопис з Пересопниці“ (1995).

⁷ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі...— С. 635.

⁸ Там само.— С. 517.

⁹ Припускають, що Михайло Вагилевич є автором мініятур Пересопницького Євангелія, (Запаско Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга: наукове видання.— Львів, 1995.— С. 81, 85).

¹⁰ Скоп Л. А. Майстер мініятур Пересопницького Євангелія...

¹¹ Пограничний В. До проблеми вивчення Пересопницького Євангелія.— С. 71.

¹² Грузинській А. Пересопницькое Евангеліе как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI вѣкѣ.— К., 1911.— С. 8—9, 16—39; Запаско Я. П. Ошатність української рукописної книги.— Львів, 1998.— С. 17.

¹³ Пограничний В. До проблеми вивчення Пересопницького Євангелія.— С. 68.

сопницького Євангелія Михайла Василевича й інших невідомих нам переписувачів. Л. Скоп вважає, що архимандрит Пересопницького Пречистенського монастиря Григорій диктував текст Євангелія, а записував чернець монастиря Михайло Василевич¹⁴.

Пересопницьке Євангеліє не було унікальним випадком перекладу Святого Письма тогочасною українською мовою. Вслід за ним лише на Волині з'явилися інші богослужбові рукописи: Волинське Євангеліє 1571 р. (писане у Володимирі), Новий Заповіт у перекладі 1581 р. Валентина Негалівського (у м. Хорошеві), Літківське Євангеліє 1595 р. (писане в Луцьку)¹⁵. Були спроби й надрукувати Святе Письмо народною мовою, як це вже сталося в багатьох європейських країнах. За польськомовною Біблією видання Симона Будного шляхтич Василь Тяпинський-Омелянович близько 1565—1570 рр. переклав „народною мовою“ і видав „Євангеліє“. Вчені сперечаються: звідки був сам В. Тяпинський — з Волині чи Полоцька, відповідно українською чи білоруською мовою видав книгу? Оскільки В. Тяпинський утримував друкарню власним коштом, у передмові він висловлював свої погляди на питання релігії і світобудови. До сьогодні зберег-

Пам'ятна монета Пересопницького Євангелія. 2011 р.

лися два неповні примірники Євангелія. Текст писано двома колонками: церковнослов'янський текст і поряд переклад „простою“ мовою¹⁶. Однак більшість ієрархів тогочасної Православної церкви відстоювала канонічність саме церковнослов'янської мови, тому нею надруковані львівський „Апостол“ 1574 р., Острозька Біблія 1581 р. та наступні ви-

дання Святого Письма на українських землях. Можливо, це була своєрідна антизахідна реакція в умовах підготовки та прийняття унії¹⁷. Про Пересопницьке Євангеліє забули, і з 1600 по 1701 р. про нього немає ніяких згадок. Сам Пересопницький монастир з усіма книгами, що в ньому зберігалися, 1630 р. перейшов до єзуїтів.

Книга Пересопницьке Євангеліє свого часу стала важливим чинником утвердження живої української мови: представники українського суспільства відчували потребу впроваджувати її в релігійний вжиток. Написане пізнім уставом і багато орнаментоване, Пересопницьке Євангеліє цікавить українських дослідників мови наявними рисами західнобойківських і південноволинських говірок, лексичними церковнослов'янськими та полонізмами.

Григорій САВЧУК

ТЕАТРАЛЬНА ГРУПА КООПЕРАТИВУ „УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР” У ЛЬВОВІ ПІД ДИРЕКЦІЄЮ ЙОСИПА СТАДНИКА 1927—1929 РОКІВ

У листопаді 1927 р. у газеті „Діло“ з'явилася невелике повідомлення про відкриття сезону нового львівського театру: „З днем 11-го ц[ього] місяця починає свої вистави театр Кооперативи „Український театр“ у Львові під дирекцією Йосипа Стадника, в салі Музичн[ого] Інституту [імені] Лисенка, вул. Шашкевича, 5“¹. Далі йшлося про репертуар — драму „Маруся Богуславка“ М. Старицького, оперети „Княжна цирківка“ („Принцеса цирку“) І. Кальмана та „Орлов“ Б. Граніхштедтена, а також — прем'єру „Зачароване коло“ (13 листопада 1927 р.) польського драматурга Люціана Риделя у перекладі Софії Тобілевич. До-

дано було і дещо про „новинки“, які готує театр наступного тижня: неонатURALIСТИЧНІ „Любов — книга золота“ росіянина Олексія Толстого та „Найкращі очі в світі“ француза Жана Сармана і віднову — поетичну трагедію „Кохання“ австрійця, екс-директора віденського Бургтеатру Антона Вільдганса. Так непретензійно і тихо розпочався ще один стаціонарний період в історії українського театру у Львові після затишної перерви...

Львів як культурна й адміністративна столиця Східної Галичини був місцем найгостріших сцен зіткнення мистецьких і політичних національних інтересів, „війни культур“ і класів. Праця певного

¹⁴ Скоп Л. А. Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія...— С. 13.

¹⁵ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / Упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик.— К., 2007.— С. 226—227.

¹⁶ Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства.— Львів, 2000.— С. 128—129.

¹⁷ Пашук А. І. Іван Вишенський — мислитель і борець.— Львів, 1990.— С. 111.

¹ Український театр у Львові // Діло (Львів).— 1927.— 11 листоп.— Ч. 252.— С. 3.— (Новинки).